

KOVÁCS MARIAN¹

Utcagyerek Latin-Amerikában

A tanulmány szerzője a brazil társadalom egy viszonylag új, ám annál megdöbbentőbb jelenségének bemutatásával és elemzésével indít, hogy aztán a latin-amerikai társadalomnak egyik napjainkban is fontos társadalmi problémáját, az ún. utcagyerek-problémát tárgyalhassa. Ezen belül a terminológiai kérdések csupán bevezetőül szolgálnak ahhoz, hogy a tanulmány a szerzőjét leginkább érdeklő témát, az utcagyerek-jelenség okait tárgyalhassa, és ennek kapcsán felhívja a magyar olvasó figyelmét a jelenség globális jellegére és globális méretű strukturális okaira, végső soron a szegénységre és annak eredetére. Ugyanis bármennyire sajátosak és eltérőek a hajléktalan, elhagyott gyerekek és fiatalok helyzete valamint az ebből fakadó megoldási stratégiák az országok között, egy adott országban vagy azon belül is, sőt egy nagyvárosban belül is, meglátásunk szerint egyetlen nemzet sem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy lemondjon a Latin-Amerikában e téren megszerzett tapasztalatokról.

Az emberi „fejlődés” megrázó útja: a „homen nanico” vagy „homem gabiru”

A jelenség

Tanulmányomat száraz, számszerű adatok helyett azzal az izgalmasabb és ugyanakkor megrázó információval szeretném kezdeni, melyre *Meraldo Zisman*², a *Recifei* Egyetemi Klinika gyermekorvosa hívta fel a figyelmet a '80-as évek végén. Ezek szerint egész Brazíliában, ám különösen az ország északi, észak-keleti részén (*Recife*) észlelhető az a tendencia, hogy az egyoldalú, összetételében és kalóriaértékében elégtelen táplálkozás következményeként külön rasszként³ leírható embertípus alakult ki, melyet *M. Zisman* könyvében (1987) „*homen nanico*”-nak, azaz „törpeembernek” nevezett el⁴, a publicisztika nyelve és a brazil köznyelv pedig „*homem gabiru*”, azaz „patkányember” néven tart számon.⁵ Ám úgy tűnik, a *homen nanico*-jelenség nem lokalizálható Brazíliára, mivel a fentebb leírt jegyekkel jellemezhető emberek már a világ más nagyvárosaiban, Kairóban és Bombayban is kialakultak.⁶

Dr. Zisman adatgyűjtését 1962-re vezette vissza⁷ és kiegészítve azt a maga vizsgálataival és megfigyeléseivel a *pernambucoi* régióban, tanulmányában a *homen nanico*-t a következőképpen írta le: „Születési súlya két kg-nál kevesebb, és felnőttként maximum 150 cm magasságot ér el. Kicsi és szellemileg visszamaradott. Az alsó lábszárak csonttá soványodottak, úgy néznek ki, mint a gyufaszálak, a vállak pedig beesettek. Azt a benyomást kelti, mintha csak bőrből és csontból lenne.”⁸ Ezt a definíciót 1992-ben, néhány orvoskollégának, közöttük

*Emília Pessoa Perez*nek a vizsgálatokba való bekapcsolódása után azzal egészítették ki, hogy a gyakran szellemileg és testileg fogyatékos, csupa csont és bőr emberek „agymérete abnormálisan kicsi”.⁹A brazil *Ruas & Praças* Szociális Munkacsoport 1993-as jelentésében (PBZ 2/93) a „patkányembereket” a következőképpen határozta meg: „Új rassz. A patkányember a szemétben született, ott él, belőle táplálkozik, és a szemét jelenti az egyetlen referenciát számára. Kistermetű, 140×150 cm magasságú, intellektuálisan és érzelmileg csekély fejlettséget mutat. Nem tudja, mikor született, hány éves, hány testvére van.”¹⁰

A homem gabiru kialakulásának lehetséges okai

A *pernambucói* embereknek a brazil átlagnál alacsonyabb magasságára valamint a termetük és a táplálkozásuk közötti összefüggésekre már *Josué de Castro*, brazil orvos, antropológus, író, földrajztudós, a táplálkozás és az éhezés témájának kutatója is felhívta a figyelmet az 1930-as és 1960-as évek közé eső munkásságában.¹¹ A Világbéke-díjjal kitüntetett aktivista, aki szakemberként a FAO-ban is dolgozott, „megfejtette” egy különös *pernambucói* magatartásnak, a földévs szokásának a rejtélyét is. Brazília északkeleti régióját, *Pernambuco* szövetségi állam fővárosát, *Recifét* és környékét ugyanis már a 19. században az éhség zónájaként tartották számon. A helybéli lakosság, elsősorban a fejlődni akaró gyermekszervezet a monokultúrából adódó egyoldalú és elégtelen táplálkozás természetes következményeként krónikus ásványhiánnyal küszködött, és ez a betegség többek között abban a furcsa tünetben mutatkozott meg, hogy a gyerekek gyakran földet ettek. Szüleik ennek megakadályozására szájkosarat raktak rájuk, rossz szokásnak gondolván a későbbiekben táplálkozástanilag indokolt magatartást.¹²

Zisman doktornak és munkatársainak a tudományos megállapításai *J. de Castro* ki-jelentéseinek a kontinuitását jelentik olyan módon, hogy közben egy fontos, új elemet is beemelnek a *homen nanico* általuk adott definíciójába. Megvan köztük a kontinuitás egyrészt azért, mert a törpeemberek kialakulását mind *J. de Castro*, mind pedig *Zisman* és kollégái egy adott régióban, *Pernambucóban* észlelték. És fellelhető közöttük a kontinuitás másrészt azért is, mert ugyanarról a nélkülöző, a nyomor szintjén élő társadalmi rétegről van szó azzal a különbséggel, hogy megváltozott az életterük: a vidéki cukornádültetvényekről a nagyvárosok nyomornegyedeibe költöztek. „A nagyvárosi nyomornegyedek lakóinak ezrei élnek minden elképzelhetőt elfogyasztva a szeméttelepeken, csaknem egynegyedük törpe-növésű, akik korábban a cukorültetvényeken dolgoztak.”¹³Ez az élettérváltozás azonban egyszerűen csak tükrözi a '60-as évektől kezdődő lényeges településszerkezeti változásokat, melyek Brazília ezen régiójában is lejátszódtak a fogyasztói társadalom kialakulása¹⁴ előtt majd vele és következményeivel együtt, hiszen a modern fogyasztói társadalom tömeges szemétermelése, a modern szeméttelpek létrejötte is „szükséges volt” ennek az új életformának a kialakulásához. A fentebb említett kontinuitás mentén válik érthetővé az, hogy *Zisman* doktor és munkatársai két klinikán végzett, tizenkét évig tartó egyidejű összehasonlító vizsgálata alapján miért a következő magyarázatot adták, amikor a *homem gabiru* kialakulásának lehetséges okait igyekeztek összefoglalni: „Ez az alacsony testméret egyáltalán nem a genetikai adottságok függvényeként jön létre, hanem sokkal inkább az évszázadokon át tartó krónikus éhezés következménye.”¹⁵ Lényeges és egyben figyelmeztető eltérésnek számít azonban, hogy míg *J. de Castro* a vidéki lakosság körében csupán szórványosan talált törpe-

emberekre, addig *Zisman* és társai már szinte a „fertőzés szintjén”.¹⁶

A „törpeember” és a „patkányember” jelensége egyrészt mutatja az ún. fejlődés sokirányúságát, konkrétan akár az ember biológiai alkalmazkodóképességének önmagában csodálatos működését is, másrészt, és a továbbiakban én erre szeretném a hangsúlyt helyezni, azokat a mostoha életkörülményeket is, melyeket gazdasági és társadalmi igazságtalanságok hívnak létre és tartanak fenn. Mert a generációk során elszenvedett éhezés, mely a szakemberek szerint a „törpeemberek” kialakulásának eredendő oka, ugyanúgy végső soron és többek között a szegénység, a nyomor produktuma, mint számos egyéb, „a mai Latin-Amerikára jellemző barbárság”¹⁷, melyeknek azonban elsődlegesen strukturális okai vannak.

A probléma publikussá tétele, az értelmiség felelőssége

Zisman figyelemfelkeltő tudományos megállapításai nagyobb publicitást az '90-es évek elején kaptak, amikor a brazil médiában dolgozó neves újságírók és fotósok, egyben művészek (Tarciana Portella, Daniel Aamot, Zelito Passavante Hardcover) nyomába eredtek a „törpeembernek”, és megdöbbentő erejű fényképiállítással álltak a *recifei* publikum elé három és fél éves előkészület után, 1991 szeptemberében. A *Homem-Gabiru: Catalogação da Uma Espécie* (Rat-Men: The Cataloguing of a Species). című kiállítást tíz év alatt kb. kétszáz helyen mutatták be Braziliában, és kb. fél millióan látták. Fontos szerepe volt abban, hogy társadalmi vita indult el az éhezéstről és annak következményeiről az országban a '90-es évek elejétől, és abban is, hogy – szakértők szerint – „befolyásolta a brazilok társadalmi és politikai tudatosságát”.¹⁸ Erre szükség is volt, hiszen ez az először ökológiai és az emberközpontú környezetvédelem etikai kérdéseként felmerült probléma több száz brazil gyermeket érinthet, mert a WHO Braziliában már egy milliónál több alacsony termetű gyermeket tart nyilván, akik közül a későbbiekben sokan „homem gabirus”/Rattenmenschen/ Garbage People” felnőtté válnak.¹⁹ Két könyvkiadvány is napvilágot látott a kiállítás anyagából, az egyik Braziliában, a másik Németországban.²⁰ Szintén itt kapott sajtóviasshangot is a „törpeember”-jelenség.²¹ A „patkányemberek” által lakott szeméttelpek megtekintése most már egyes turistaprogramokban is helyet kap, ugyanakkor a szociális munkások képzésének és munkájának színterévé is vált Braziliában.²² Sőt, már színdarabot is írtak *Rattenmenschen* címmel ha nem is róluk, de velük kapcsolatban.²³

AMARO JOÃO DA SILVA, TÍZ GYERMEKES APA JONES NEVŰ FIÁVAL, AKI 160 CM-NÉL MAGASABB. A 135 CM -ES, KB. 40 ÉVES APA HÁROM FIA ELLENBEN – A SZAKEMBEREK SZERINT – SOHASEM ÉRI EL A NORMÁLIS FELNŐTTMAGASSÁGOT.¹⁹
FOTO: GEYSON MAGNO/LUMIAR

Utcagyerek és nagyvárosok

Valójában a *homem gabiru* problémájának bemutatását csupán bevezetőként szántam ahhoz, hogy fő témaként a továbbiakban az utcagyerek problémájával foglalkozzam Latin-Amerikában, azon belül is Kolumbiában. Az ún. utcagyerek problémája a '60-as évektől kezdve Latin-Amerika egyik legégetőbb társadalmi kérdése, mely társadalmi jelenség magyarázatát részben abban leli, hogy demográfiai krízishelyzetbe kerültek a latin-amerikai nagyvárosok a 20. század második felére. Az 1950-es, ám különösen az 1960-as években ugyanis emberek milliói költöztek be a városokba, melyek lakosság száma ennek következtében hirtelen és rendkívüli mértékben megnőtt. Példaként említem meg Limát, ahol 1940-ben még 645 172 lakost tartottak nyilván, 1961-ben azonban már hivatalosan 1 652 000 fő, 1985-ben pedig már kb. 6 millió ember lakta Peru fővárosát.²⁴ Ugyanebben az időszakban, 1964 és 1985 között a kolumbiai nagyvárosokban az urbanizációs ráta az 58,4% átlagértékről 71%-ra nőtt.²⁵ Bogotában, melynek „lakossága az 1950-es években alig érte el az egymillió főt”, „ma a külvárosokkal együtt nyolcmillió ember zsúfolódik a nagyjából Komárom-Esztergom megyéni területen”²⁶. A példák sorát lehetne folytatni egészen kiugró számértékeket említve²⁷, témánk szempontjából azonban elegendő kiegészíteni a fenti megállapítások és adatok sorát azzal, hogy a deruralizáció, a belső migrációs folyamat vidékről a városba napjainkban is tovább tart.

A belső migrációt többek között a még napjainkban is megoldatlan földkérdés, a foglalkozási szerkezet átalakulása és ennek következményei (a nagyvárosok kedvezőbb munkahelykínálati, következeképpen könnyebb megélhetést kínáló vonzereje, a városi infrastruktúra vonzereje stb.) váltották ki, intenzitását pedig számos egyéb faktor mellett egyes időszakokban különösen fokozták sok latin-amerikai országban, közöttük a fentebb említett két országban, Peruban és Kolumbiában is a belső fegyveres konfliktusok²⁸. A gerillacsoportoknak a Fegyveres Erők alakulataival, egymással és félkatonai szervezetekkel folytatott küzdelmei elől a vidéki lakosság, gyakran teljes falvak bemenekültek a városba, ahol nincstelenként, (kolumbiai kifejezéssel *desplazados*) nemegyszer foglaltak el köztereket, temp-lom közeli térségeket, legtöbbször semmilyen elképzeléssel nem rendelkezve saját jövőjükéről, csak egyet tudván: vissza nem mennek oda, ahonnan jöttek, a „vörös övezetekbe”.²⁹

A nagyvárosokba újonnan betelepültek a továbbiakban leginkább a társadalom legszegényebbjeinek számát gyarapították vagy azért, mert korábban is közülük kerültek ki, és éppen a városi léttől reméltek társadalmi előbbre jutást, vagy éppen a kényszerű otthonelhagyás miatt váltak a társadalom legelesettebbjeivé egyik percről a másikra. Mindezen változások vesztesei között természetesen ott voltak a gyerekek is: Salvadorban, Hondurasban, Guatemalában és Nicaraguában az ún. *maras*, fiatalokból álló bandák, amiknek az egymás közötti háborúi „rekord statisztikai eredményt” produkáltak (Salvadorban napi 12 halottat 2005-ben), a *polillas* (bűnöző utcagyerek) és a *pitilleros* (drogfüggő utcagyerek), akik drámai helyzetet élnek meg nap mint nap Bolíviában vagy akár Kolumbiában.

Miközben pedig a nagyvárosok körül szegénynegyedek valóságos övezete alakult ki, az infrastruktúra csak minimálisan tudott igazodni az időközben először csak néhány szorosára, majd sokszorosára nőtt népesség igényeihez. Az alapvetően gazdagokra és szegényekre³⁰ tagolódó többmillió lakosság együttélésében pedig sajátosságok egész sora (közlekedésben megnyilvánuló, nyelvi stb.) jött létre³¹, közöttük az is, amit nem egy latin-amerikai a legszegényetesebbnek tart: közömbösség a nyomor és az utcán élő nyomorgók iránt³².

Néhány általános kérdés

Az utcagyerek szó definíciója

Utcagyereknek nincsenek nagyvárosok nélkül, és úgy tűnik, nagyvárosok sincsenek nélkülük. Szoros összetartozásukat fejezi ki az utcagyerek szó keletkezése is a 20. századi Európában, mely szóval a nagyvárosban való lét veszélyeire akarták felhívni a figyelmet, és elsősorban a családdal és annak biztonságával állították azt szembe.³³ A városok valójában mindig, a keleti és a nyugat-európai értelemben vett városfejlődés városai is különböző negyedekből álltak, benne eltérő társadalmi helyzetű és más-más életkörülményekben élő lakosokkal. Az utca pedig ezeknek megfelelően a közélet részét jelentette, ugyanakkor pedig eltérő mértékben veszélyeket is rejtett magában. Az ipari forradalom hozta városiasodás eredményeképpen ez a jelenség felerősödött, és alapvetően átalakult a most már milliós lakosságot tömörítő városok szerkezete, és az utca társadalmi veszéllyé vált amellet, hogy továbbra is megmaradt a közélet terének valamint egyéb tevékenységek színhelyének is: közlekedés, fogyasztás stb.

Az utcán való élet tehát veszélyes is lehet, különösen ha ez a nap huszonnégy óráját jelenti. A szakirodalom éppen azokat a gyerekeket és fiatalokat nevezi utcagyereknek, akik életüket vagy annak nagyobbik részét az utcán töltik vagy azért, mert – belőlük van kevesebb – nincsen családjuk (árvák, teljesen egyedül maradtak), vagy azért, mert – ők adják az utcagyerek többségét – élnek ugyan a szüleik, vagy közülük, leginkább az édesanyjával tartanak fent kapcsolatot, esetleg otthon is laknak, sőt iskolába is járnak, ám életük egy részét az utcán élik. Az utóbbi két évtizedben a nemzetközi szakterminológia két nagy csoportba osztja az ún. utcagyerek tömegeit: a „gyerek az utcán” és az „utcagyerek” fogalmakat használja, ez utóbbival jelölve azokat, akik állandóan az utcán élnek, életterületük ott alakítják ki.³⁴

Természetesen a valóság ennél sokkal differenciáltabb, és erre hívják fel a figyelmet a terminológiai viták is: Többen, hogy a fentebb említett két kifejezés szerintük negatív vonatkozásait kiküszöböljék, nehéz helyzetű vagy nehéz körülmények között élő gyerekekről beszélnek. Mások azt hangsúlyozzák, hogy számos szükségben lévő gyerek nem viszi az utcára a problémáit, azaz nehéz helyzetük látens marad a társadalom számára. Ezen utóbbi szakemberek és maguk a gyerekek is sérelmezték, hogy míg az utcagyereknek a '90-es években sok program működött, addig számukra csak kevés. Tiltakozásul kimentek az utcára, és ott úgy kezdtek viselkedni, mint az utcagyerek.³⁵

Az „utcagyerek lét” globális jelenség

Utcagyerek természetesen elnevezésük létrejötte előtt léteztek már.³⁶ Gyakorlatilag velük dolgozott Anton Szemjonovics Makarenko munkatársaival 1920-tól a Gorkij-telepen majd Harkov mellett, hiszen a telep ún. fiatalkorú bűnözői félig felnőtt tizenévesek voltak, akik korábban a polgárháború dúlta Oroszországban a városokban, pályaudvarokon, vonatokon lopásból tartották el magukat. Az ő sorsuk „örökösei” azok a mai oroszországi hajléktalan gyerekek, akik számát 1–4 millió közöttire teszik, és akik gyakran jóval fiatalabban szintén pályaudvarokon, azok környékén és a vonatokon tengetik életüket.³⁷ Régióként eltérő intenzitással jelentkező, ám kétségkívül globális problémáról van szó az utcagyere-

kek kérdése kapcsán is, hiszen Brazíliától Oroszorszáig, a Fülöp-szigetektől az Egyesült Államokig, Németországtól Kenyáig, Mexikótól Indiáig stb. tömegesen megtalálhatóak az utcagyerekek különböző, helyi sajátosságokkal leírható típusai³⁸. Az *UNICEF* már 1987 óta „kongatja a vészharangokat” a gyermekek növekvő veszélyeztetettsége miatt. *James Grant*, a világszervezet főigazgatója pedig híres könyvében arra hívta fel a figyelmet, hogy „gyermekek milliói szenvedik el a gazdasági és pénzügyi politika következményeit, amik alig vették figyelembe a gyermekek és egyéb sérülékeny csoportok alapvető szükségleteit és jólétük jövőbeli feltételeit”³⁹.

Annak ellenére, hogy számos dokumentum született nemzetközi szervezetek részéről a gyermekek jogairól⁴⁰ azokat megismételve, kibővítve, pontosítva, és hogy ezekhez a jogi egyezményekhez számos állam csatlakozott, a statisztikai adatok arról tájékoztatnak bennünket, hogy a világ lakosságának egy harmadát kitevő gyermekek és fiatalok közül (ma 2,1 milliárd a 15 éven aluli gyermek, 1,2 milliárd a 10–18 évi közötti fiatal) 2000-ben az utcagyerekek száma 100 millió volt, akik 50%-a Latin-Amerikában élt. Ezen a kontinensrészen kiugróan magas az utcagyerekek száma, miközben a kontinensek demográfiai polarizációjában Közép- és Dél-Amerika középen helyezkedik el.⁴¹

Ami a kilátásokat illeti: az utcagyerekek újabb régiókban jelennek meg (pl. Új-Zélandban⁴², Romániában⁴³ stb.), és számuk emelkedést mutat⁴⁴. Különösen igaz ez Afrikára, ahol a gazdasági és társadalmi fejlődés sajátosságai valamint a helyi fegyveres konfliktusok mellett és ezekkel szoros összefüggésben éhínségek és betegségek sújtják a lakosságot, létrehozva Zimbabwében, Zambiában, Ugandában⁴⁵, Tanzániában és más dél-afrikai országokban azt a „képletet”, hogy a gyerekek a szülők betegsége, leginkább az AIDS miatt korán árván maradnak, és teljes mértékben rájuk hárul az önfenntartás vagy esetleg még a testvérekről való gondoskodás is. Egyes prognózisok szerint Tanzániában 2010-re a 15 évnél fiatalabb lakosság egy negyedét a teljesen vagy félig árván maradt gyerekek száma teszi ki.⁴⁶

Ugyanakkor elgondolkodtató tényként szeretném csupán „zárójelben” megemlíteni, hogy az arab, iszlám világ jelentős részén nincs, vagy alig tapasztalható jelenség az utcagyerekek problémája. Érdekes lenne e tény okainak feltárása, mert bizonyára nem elegendő önmagában az a magyarázat, hogy az iszlám tanítása szerint mindenkinek családban kell nevelkednie, és ezért gondoskodnak a rokonok azokról a gyermekekről, akiknek a nevelése szüleik révén nem biztosított; és ezért nincsenek árvaházak sem az iszlám országokban, vagy ha mégis, akkor azok keresztény létesítmények.⁴⁷

A probléma súlyosságát csak emeli az az oly gyakran, ám úgy tűnik, eddig eredménytelenül hangoztatott kifejezés, hogy minden esetben a jövő generációjáról van szó. Felesleges bizonygatni, hogy a gyermek és a fiatal az emberiség művelődéstörténetében mindig és mindenütt a jövő, a fennmaradás biztosítója is volt, tehát a róluk való gondoskodás a jövő megtervezését is jelentené. Ám hasonlóan a környezetvédelem problémájához, ez a tény sem teszi a probléma iránt érzékenyebbé azokat, akik a felnövő generációról kizárólag piaci értelemben tudnak és akarnak gondolkodni.⁴⁸

Az „utcagyerek-probléma” gyökerei

Arról, hogy a gyerekek miért kerülnek utcára, és utána miért maradnak ott, számtalan magyarázat létezik. Ha a kérdéssel kapcsolatos sztereotípiákkal kezdjük – és gyakran maguk az érintettek is ezekben fogalmazzák meg életük ilyenén alakulásának okait –, akkor leginkább

olyanokat sorolnak fel, mint: a szülők felelőtlensége és helytelen életmódja (pl. iszákosságuk), az egyszerű emberek tudatlansága, az alapszükségletek kielégítetlensége, munkanélküliség, a családon belüli erőszak, a szeretet hiánya, a prostitúció, a drog és egyéb függőségek stb. Az előbb említett általános okokon kívül esetleg az adott országra, régióra jellemzőekkel egészítik ki a felsoroltakat: pl. Kolumbiában a kéttornusú iskolai rendszert (a sok gyerek miatt délelőtti és délutáni oktatás működik), a politikai akarat hiányát, a jelenlegi korrupt kultúrát stb. nevezik még meg.

A problémával elméletben és gyakorlatban egyaránt foglalkozó szakemberek szerint azonban ezek az okmegjelölések nem hatolnak le a probléma gyökeréig, azaz a probléma elsődleges okáig. Valójában csak származék, azaz másodlagos okok, bár kétségtelenül létezőek, súlyosak és megoldásra váróak. Az utcagyerekekkel foglalkozók az ún. utcagyerek-probléma elsődleges okaként a szegénységet jelölik meg, minden egyebet, tehát a származék okokat a szegénységgel kezdődő folyamat utolsó megnyilvánulásainak tekintik, mely folyamatban a szegénység gyakorlatilag metamorfózison megy át.⁴⁹ Ám a hétköznapi ember számára egyszerűbb, a nemzeti és nemzetközi politikusok számára pedig célszerűbb a szegénység mélyen gyökerező és időben messzire visszatekintő okait nem látni és nem láttatni, sőt elfedni, ill. azokat összemosni a szegénység megjelenési formáival, melyeket sztereotípiákba öntenek. *Javier de Nicoló*, szalezianus szerzetes, a kolumbiai utcagyerekprojektek most már államilag is nagyra tartott meghatározó személyisége erről így nyilatkozott: „A gyerekek problémájának hosszú távú megoldása Kolumbiában csaknem tiltott téma. Nem csak Kolumbiában, hanem az egész világon. Mert valamennyi probléma strukturális eredetű. És amikor Ön megoldásokról beszél, akkor valójában strukturális dolgokról van szó. És akkor érintenünk kell pl. a munkanélküliséget, ami tönkreteszi a családot. Mert egy család, ahol a családtagok nem dolgoznak, erőszakossá, neurotikussá válik, nem lesz alkalmas a nevelői tevékenységre, miközben a családban korlátok és összeütközések tucatja termelődik ki. Ennek következtében pedig a gyerek boldogabban jár-kezel az utcán, ahol élvezhető dolgokhoz közelíthet.”⁵⁰

Az 1995-ben összeült *Világcsúcs a Társadalmi Fejlődésről*⁵¹ is ezzel egybehangzó véleményt fogalmazott meg. Nyilatkozata szerint ugyanis három jelenség összegzi azt a globális helyzetet, mely okozója annyi rossznak: növekvő szegénység, emelkedő munkanélküliség, a társadalom szétesése. Mindezek mögött azonban a Világcsúcson részt vevő szakemberek végső, strukturális okként a jelenleg uralkodó gazdasági rendszert jelölték meg nagy egyetértésben, melyet a következő három megállapítással definiáltak. **1.** Az aktuális gazdasági rendszert kizárólagosan a gazdaság koncentrációja és annak centralizációja irányítja. **2.** Ugyanez a rendszer teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a gazdasági növekedés és a társadalmi igazság közötti egyensúlyt. **3.** Érdektelenség mutatkozik a közösségi jogokban, ugyanakkor ezeken felülkerekednek a magánérdekek és az egyéni szabadságok.

Egy konkrét latin-amerikai példa: utcagyerek-típusok Kolumbiában

Az utcagyerekekkel foglalkozók számára elsődleges kérdés a velük való kapcsolat kialakításában annak a megismerése, ami az utcára vitte és viszi a fiatalokat. Minden eset más és összetett, mégis az a folyamat, melynek során a gyermek vagy fiatal utcagyerekké válik, bizonyos egyszerűsítéssel pl. Kolumbiában a következő típusokba torkollik⁵².

Egy védtelen, szülőktől elhagyott gyerek, aki a város legrosszabb környékeit járja be,

lehet a szegénynegyed utcán élő gyereke (*gamin de barrio*). A *gamin* nem hagyja el saját városnegyedét, ám már az utcán alszik. Az ilyen gyerekek bizonyos gyakorisággal találkoznak az édesanyjukkal, mert az felkeresi a gyermekét, vagy mert a *gamin* emlékezik rá, és szükségét érzi annak, hogy lássa az anyját. Ellenben ha a családi kapcsolat szegényessé válik, a gyerek eltávolodik a családjától, hogy véglegesen az utcán rendezkedjen be.

Az *olla tagja* (*callejero de „olla”*) már nem eredeti városnegyedében lakik, hanem a hírhedt *ollák* egyikében. Az *olla* kiemelten nagy személy- és gépjárműforgalmú városrész és egyben kereskedelmi központ, ami lehetővé teszi, hogy a gyerek szinte észrevétlenül lopjon, valamint nagyobb haszonnal és jobb minőségben guberáljon. Jelenléte akkor válik szembetűnővé, amikor egy csoport, ún. *parehe* tagjává válik. Az *ollában* (Bogotában korábban *Cartucho* vagy az utóbbi években *El Bronce* a leghírhedtebbek) élő utcagyerek a leggyakoribb és nevelés szempontjából a legnehezebb eset.

Az *előbűnöző, vagy akiből nagy valószínűséggel bűnöző lesz* (*predelincente*). 14 és 18 év közötti fiatal, aki csaknem kizárólag lopásból tartja fenn magát. Ebből adódóan van egy kis pénze, és jobban öltözködik, mint a többiek. Kinézete megnyerőbb a *gamin*nál. Ahogyan az utca nyelvezete ezt kifejezi: nem jár olyan szakadtan, és a drog sem gyötörte meg annyira, mint *gamin*nak nevezett sorstársát.

A *szabadidős utcagyerek* (*callejero de horas libres*) családjával él, iskolába jár, ám szabadidejében részt vesz az utcagyerek tevékenységeiben. Vagyis lop, guberál, doppingszert használ, és alkalmanként belesodródik a *pandillák*, azaz bandák kalandjaiba.

A *pandillerok* szintén idősebbek 10 évnél, akcióik pedig többfélék. Nagy a csoporthoz való tartozásuk tudata, és ezzel az érzéssel hajtják végre a legártatlanabb cselekedeteket (sport, kirándulás) egészen a legmegróhatóbb tettekig (rablás, erőszak, bosszú, támadás, drogozás). Néhány városrészben kifejezetten félni lehet tőlük, mert fenyegetik a közbiztonságot, valamint akadályozzák az együttélést, az iskolák és egyéb közösségi terek működését. Közülük sokan nem térnek vissza sem az iskolába, sem a családjukhoz. Leginkább a diszkókat, a játék- és géptermekeket, a mozikat és a sportpályákat látogatják. Problémát jelentenek maguknak és az általuk lakott városnegyednek. Végül is nem lesznek utcalakók, hanem legtöbbször veszélyesebb csoportokba integrálódnak.

A *hosszabb ideje szegényként élő utcagyerek*ek fizikai állapotát általában a drog már olyannyira megviselte, hogy ennek szembetűnő jelei vannak abban, hogy egyértelműen ápolatlanok és koszosak, a hajuk fésületlen, kócos, ruházatuk elrongyolódott, még esetleg csipásak és a járásuk is nehézkes. Életük utolsó fázisában kéregetnek néha nagyon agresszívan és félelmet keltően.

Amikor az utcán lakókról beszélnek, Kolumbiában olyanokat is e csoporthoz értenek, akiket fentebb nem említettünk. Idetartoznak még rajtuk kívül a cipőpucolók, akik szinte az egész kontinensrész sajátos kétékezi munkásai, az autók szélvédőjének tisztítói, a szemétválogatók sokfajta típusa, a rikkancsok, az utcai árusok és még azok a kisbabák is, akikkel a karjukon számos kéregető akarja felkelteni a lehetséges adakozók szánalmát.

Külön típusként kell megemlítenem azokat a medellíni gyerekeket és fiatalokat, az ún. *sicarios*, magyarul *bérgyilkosokat*, akik a droggal (a drogkereskedelemmel vagy fogyasztóként is) szoros összefonódásban bárkit megöltek és még ma is megölnek a drogkereskedelem fővárosaként számon tartott Medellínben úgy, hogy közben maguk is korán áldozatokká váltak.⁵³ A leghosszabb ideig élt *sicariót* 28 évesen ölték meg. Antiochia fővárosa, Medellín, nagy katolikus város így vált a világ legerőszakosabb városává a '80-as évek végén és a '90-es

évek elején. *Alonso Salazar* és a téma tanulmányozói szerint⁵⁴ három elsődleges okra vezethető vissza a medellíni erőszakjelenség, ami magát az országot is megdöbbenntette. Táptalajt adtak neki a társadalmi igazságtalanságok; kellettek hozzá a leküzdhetetlen társadalmi és vagyoni különbségek miatt csalódott, ám ugyanakkor feltörekvő fiatalok, akik már ismerték, még ha külsősként is, és vágyták élvezni a fogyasztási kultúrát; és szükség volt a drogkartellek keresletére, mely kartellek a mindennapi küzdelmeikben eszközként tudták felhasználni a nemegyszer 13 éves fiatalokat. Bár *Pablo Escobar Gaviria*, a hírhedt drogkartellvezér már nem él, bár folynak jogi perek a bérgyilkosok ellen, Medellínben ma is harc zajlik a *sicariók* csoportjai, az állam által finanszírozott törvényes milíciák, a gerillákhoz tartozó milíciák és a rendfenntartó erőkhöz közeli félkatonai szervezetek között.

Kitekintés: eddigi eredmények és további feladatok

Az utcagyerekkel való törődés napjaink feladata is úgy, hogy közben megváltoztak a körülmények, az utcagyerek új generációja nőtt fel, és mindezek új kihívásokkal szembesítik közvetlenül és közvetetten a társadalom mikro- és makroszintű közösségeit. Tagadhatatlan azonban, és ez erőt kell adjon a további tennivalókhoz, hogy a probléma megoldására irányuló eddigi törekvések számos eredményt hoztak, nem csak Kolumbiában (és) hanem az egész kontinensrészen is. Például azt, hogy napjainkban már a preventív munkaszakasz teszi ki az utcagyerekkel foglalkozó projekteknek jelentős részét Bogotában.

Az utcagyerek-probléma megoldásában és a hozzá kötődő munkákban magyar szerzetesek is részt vettek Latin-Amerikában: a jezsuita rend tagjaként P. Jálcs Ferenc a hetvenes évek elején Argentínában, P. Róna Gábor 1984 és 1989 között Guayaquilben (Ecuador), P. Mustó Péter 1980 és 1990 között Bogotában (Kolumbia)⁵⁵; a verbita rendből pedig P. Kárpáti László Sao Paolóban (Brazília).⁵⁶ A Harmadik Világ Szegényeinek Szolgái Mozgalom⁵⁷ magyarországi ága⁵⁸ 1996-os alapítása óta küld rendszeresen magyar papokat, szeminaristákat, szemlélődöket és fiatal keresőket Peruba, hogy ott dolgozzanak elsősorban gyerekek között.

Természetesen a tennivalók zömét a helyi, a problémában valamilyen módon érintettek vagy azon segíteni akarók kezdeményezései végzik, és ezeken belül is elsősorban az egyházi vagy civil valamint az egyházi és civil összefogású kezdeményezések. Az állam ugyanis nem tekinti feladatának azt, hogy szociális kérdésekkel foglalkozzon. Az utcagyerek-probléma súlyosságát és méretét látva azonban néha, Kolumbiában a hetvenes évektől indulóan, együttműködést alakított ki számos gyermekprojekttel általában megmaradva abban a nem lebecsülhető szerepben, hogy fedezi a költségek egy részét. A munkában alkalmazott pedagógiai módszerek rendkívül sokszínűek. Ami a pedagógiai elveket illeti, *Nicoló* szerint alapvetően két szemléletmód különül el élesen egymástól. Az egyik, a hagyományosabb áldozatként tekint az utcára szorult gyerekekre, és segítő kezet is ezen az alapon állva próbál nekik nyújtani. A másik szemlélet az utcagyerekeket is olyan alanyoknak tekinti, akik képesek sorsuk alakítására, és akik cselekvő módon tudják a saját sorsukat formálni.

Az túlnó az itt adott kereteken, hogy ez a tanulmány érdemleges megállapításokat tegyen az utcagyerek-probléma kezelését és megoldását maguknak célul kitűző szerveződések létrejöttéről, működésükről valamint a projektek munkáját jellemző elvekről és gyakorlatokról Latin-Amerikában, ill. azon belül Bogotában. Azt azonban szeretném hangsúlyozni,

hogy az utcagyerek-probléma kezelésére irányuló, alulról szerveződő kezdeményezéseknek és tapasztalataiknak a tanulmányozása érdekes, tanulságos lehet a mai magyar társadalom számára is, hiszen a probléma Magyarországon is egyre aggasztóbb méreteket ölt. Bár az jelenleg nem kénytelen hordozni az utcagyerek problémájának gondját, fényűzésszámba menne, ha lemondanánk a több évtizedes latin-amerikai tapasztalat- és tudásanyagáról, amit ezen a téren szereztek. Miközben ugyanis fokozatosan öregedő társadalmunknak egyre jobban, lelkiismeretesebben kellene gondoskodnia a jövőjét jelentő gyermekekről és fiatalokról, hazánkban is sok az ún. problémás gyerek. A hagyományos pedagógia vagy családszociológia pedig —néhány kivételtől eltekintve hasonlóan a kolumbiaihoz – sztereotípiáiban olyan okokra mutat rá, mint: a szülők felelőtlensége és helytelen életmódja (pl. iszákosságuk), a nép tudatlansága, az alapszükségletek kielégítetlensége, a családon belüli erőszak, a szeretet hiánya, most már a drog és egyéb függőségek jelenléte, a politikai akarat hiánya, a korrupció terjedése, az iskolarendszer hiányosságai stb. Hazánkban is gyakran összekeverjük a másodlagos okokat azzal a végső magyarázattal, miszerint nálunk is alapvető vonásaiban az a gazdasági szisztéma működik, mint pl. az Andok fennsíkjain. Ez a gazdasági rendszer pedig kizárólagosan a gazdagság koncentrációjára és annak centralizációjára ügyel, figyelmen kívül hagyja a gazdasági növekedés és a társadalmi igazság közötti egyensúlyt, és előtérbe helyezi az egyéni szabadságjogokat a közösségi jogoknál.⁶⁰

JEGYZETEK

- ¹ Kovács Marian történészként, Latin-Amerika kutatójaként dolgozott a JATE (ma SZTE) Latin-Amerika Kutatócsoportjában; részt vett a JATE Hispanisza Tanszékének formálódásában; az SZTE Vallástudományi Tanszékének alapító tagja és azóta külső munkatársa; tanár.
 - ² A Moraldo névváltozattal is találkoztam: *Meninos de Rua. Strassenkinder in Brasilien. Ein Begleitheft zur Fotoausstellung*. Kassel, 1993, Gruppe ISKA (Hrsg). 33. Ebben az esetben feltehetően elírásról van szó.
 - ³ A rassz elnevezés fenti alkalmazása vitatható a biológia tudományos terminológiájának szempontjából, használatát mégis átveszem a német nyelvű szakirodalomból.
 - ⁴ ZISMAN, MERALDO: *Nordeste Pigmeu/uma geração ameaçada*. Recife, 1987, CEDIP.
 - ⁵ TARCIANA PORTELLA–DANIEL AAMOT–ZELITO PASSAVANTE HARDCOVER: *Homem-Gabiru: Catalogação da Uma Espécie*. Recife, 1992, Editora Hucitec. www.bestwebbuys.com/Homem-Gabiru-ISBN_9788527101943.html?isvc=b-searc. A szerzők Brazíliában neves és ismert médiában dolgozó szakemberek és művészek, akik eddigi alkotásaikban elsősorban a brazil társadalom peremén élők szociális helyzetére igyekeztek felhívni kortársaik figyelmét. Tarciana Portella újságíró, író és filmrendező, jelenleg a recifei székhelyű Nordeste do Ministerio da Cultura régióképviseletének vezetője is. www.blog.myspace.com/index.cfm?fuseaction=blog.view&friendID=423372120
Daniel Aamot fotós, az ő fényképei adták a *Homem-Gabiru: Catalogação da Uma Espécie* című, 1991 szeptemberében Recifében megnyitott kiállítás fotóanyagát. Az ő fotója látható mint a fedőlapot adó fénykép: Hecht, Tobias: *At home in the street. Street children of Northeast Brazil*. Cambridge, 1998, Cambridge University Press. www.THecht-1998-books.google.com
Zelito Passavante Hardcover tanár és szobrászművész.
- A köznyelvi elnevezésre vonatkozóan lásd: Ratten im Müll. Brasilien. *Der Spiegel* 52/1991 (1991.12.23.) 152b–156a oldalak. Itt szeretném megjegyezni, hogy a „patkányember” elnevezésnek nincs köze a kényszerneurózis Freud által leírt esetéhez, mely ugyanezen a

néven vált közismertté, hanem a gabiru patkányfajtáról nyerte elnevezését. A gabiru hatalmas méretű patkány, mely az emberek által hátrahagyott szemétből táplálkozik úgy, hogy semmit sem hagy maga után.

- ⁶ KRATZ, PETER: *Die Götter des New Age*. Kapitel 3. 2002. www.biff-berlin.de/NA2.htm
- ⁷ GOIS, ANCELMO: *O filho do gabiru. Melhoria do padrão de vida e comida desmontam a tese de uma raça nanica no Nordeste*. 1998. www.veja.abril.com.br/230998/p_104.html
- ⁸ Ratten im Müll 1.
- ⁹ Wernicke, C.: Die Schuld der Gläuber. In: Zeit-Punkt. Nr.1/92. Ein Gipfel für die Erde – Nach Rio. Die Zukunft des Planeten. 63.,64.
- ¹⁰ Leitartikel aus PBZ 1/97. Warum Pro Brasília? www.probrasil.com.br/archi_07.htm
- ¹¹ Castro, Josué (1908–1973). Sokoldalú, gazdag valamint a korának és utókorának brazil gondolkodását meghatározó életművében az éhezés különböző fajtáit különítette el, és azokat földrajzi és geopolitikai tényezőkkel együtt vizsgálta. Főbb írásai: *Geografia da Fome*. Rio de Janeiro, 1946, Editora O Cruzeiro.; *Geopolítica da Fome*. Casa do Estudante do Brasil. Rio de Janeiro, 1951.; *O Livro Negro da Fome*. São Paulo, 1957; *Homens e Caranguejos*. 1.ed. Porto. Brasília, 1967. Magyarul olvashatóak: *Az éhség földrajza*. Budapest, 1955, Szikra; *Emberek és rákok*. Budapest, 1968, Kossuth.
- ¹² J. de Castronak a földevésre vonatkozó magyarázatát beépítette munkájába a nálunk is ismert népszerű uruguayi újságíró és író: Galeano, Eduardo: *Latin-Amerika nyitott erei*. Budapest, 1976, Magvető.
- ¹³ Ratten im Müll 3.
- ¹⁴ KOPÁTSY SÁNDOR: *A fogyasztói társadalom közgazdaságtana*. 1992. mek.oszk.hu/01400/01414/01414.doc (továbbiakban: Kopátsy)
- ¹⁵ Zwergbrasilien – Ökologie des Hungers. VHS-ismertető. edienauskunft.medienzentrum.hessen.de/record.phtml
- ¹⁶ Ratten im Müll 1.
- ¹⁷ A szerző latin-amerikai barbárságként említi meg: a guatemalai ún. „hat évesek” életét, akikre halálbrigádok vadásznak, akiket ugyanezek az állami vagy magán biztonsági erők bántalmaznak és bestiálisan végeznek velük. OERTZEN, ELEONORE VON (1992): *Die Wilden und die Barbarei*. In: *Lateinamerika. Analysen und Berichte Band 16*. Hamburg–Münster, 1992, LIT Verlag. www.jahrbuch-lateinamerika.de/jb-16.html
- ¹⁸ Gois.
- ¹⁹ Dan's Visual Antropology. Homem-Gabiru: *Catálogo da Uma Espécie*. members.tripod.com/danaamot/id18.htm
- ²⁰ 2008 Treffpunkt Umwelt-Ethik. www.treffpunkt-umweltethik.de/umweltethische-modelle/anthropozentrik/geographie.htm
- ²¹ A brazil kiadványra vonatkozóan lásd: 5. lábjegyzet. A német könyv adatai: PORTELLA, TARCIANA–AAMOT, DANIEL–PASSAVANTE HARDCOVER, ZELITO: *Rattenmensch: Katalogisierung einer Spezies. künstliches Dokument zum Elend in den Favelas von Brasilien*. Speyer, 1994, Chroma.
- ²² Ratten im Müll.
- ²³ Reisebericht des Workcamps mit Jugendbegegnung in Recife/Brasilien vom 16. August – 6. September 1997. www.ag-recife.de/camp97.html
- ²⁴ Czeslik, Oliver: *Rattenmenschen*. Színdarab 4 felvonásban. Ösbemutató: 1996.06.20. Al Schmelz, Steinfort (L), rendező Eva Paulin.
- ²⁵ KLAIBER, JEFFREY S.J.: *La Iglesia en el Perú*. Lima, 1996, Pontificia Universidad Católica del Perú Fondo Editorial. 363.
- ²⁶ RUEDA-GARCÍA, NICOLÁS: *Tha case of Bogotá. D.C., Colombia*. www.ucl.ac.uk/dpu-projects/Global_Report/pdfs/Bogota.pdf
- ²⁷ MOLNÁR GÁBOR: *Dél-Amerika fénye*. Szeged, 2008, Lectum Kiadó. 19.

- ²⁸ Az Instituto Brasileño de Geografía y Estadística kimutatása alapján 2007 végén Rio de Jainero lakossága 11 714 000 fő; az Instituto Nacional de Estadística y Censos (INDEC) de Argentina 2001-es értéke szerint Buenos Aires lakossága 15 881 221 fő volt.
- ²⁹ Peru 1980 és 1992 közé eső belpolitikai helyzetére, a José Mariátegui fényes ösvényén járó Perui Kommunista Párt elnevezésű marxista-leninista-maoista párt és terrorszervezet nevével fémjelvezhető ún. belháborúra vonatkozóan lásd KOVÁCS MARIAN: *Gustavo Gutiérrez és felszabadítási teológiájának kapcsolódási pontjai a történelemtudománnyal*. Acta Studiorum Religionis Szegedini Tomus III. Szerk. Máté-Tóth András–Kovács Marian. Szeged, 2008. 33–81.
- ³⁰ Például lásd *Secretaría Distrital de Salud, Alcaldía Mayor*. Diagnóstico Local Con Participación Social, Localidad Rafael Uribe Uribe. Santa Fé de Bogotá D.C. (Colombia), 1998.
- ³¹ Bár a CEPAL legutolsó statisztikai elemzése a szegénység kismértékű csökkenését állapítja meg a latin-amerikai régióban, még mindig 40%-ra vagy akár 40% fölé is emelkedik néhány esetben az alapvető emberi szükségletek hiánya az országok szerinti kimutatásban. Capítulo I: Avances recientes en la reducción de la pobreza. In *Panorama social de América Latina*. 2005, CEPAL. www.eclac.cl/cgi-bin/getprod.asp?xml=/deype/noticias/paginas/8/15268/P15268.xml&xsl=/de/tpl/pl18f.xsl&base=/deype/tpl/top-bottom.xsl
Síntesis lanzamiento. Panorama social de América Latina. In: *Panorama social de América Latina*. 2005, CEPAL. www.eclac.cl/cgi-bin/getprod.asp?xml=/deype/noticias/paginas/8/15268/P15268.xml&xsl=/de/tpl/pl18f.xsl&base=/deype/tpl/top-bottom.xsl
- ³² A bogotái sajátosságok egész sorát mutatja be: Molnár (2008) 33–46, 55–63.
- ³³ NICOLÓ, JAVIER DE: *El niño de la calle. Qué hacer*. Musarañas II. Bogotá 2001, Fundación Servicio Juvenil – UNICEF. 55. (továbbiakban: Nicoló); Carlos Eduardo Martínez, a kolumbiai Benposta megalapítója nyilatkozza első európai utazására visszaemlékezve: „Nyomor nélküli országokat látva értettem meg, itt mennyire hozzászoktunk ahhoz, hogy elfogadjuk az igazságtalanságot, mintha eleve szomorúságra lennénk kárhoztatva.” Lásd HERRERA, ADRIANA: *Sembrando vida. Jóvenes a contrapelo del conflicto en Colombia*. Bogotá, 2003. 239.
- ³⁴ Liebel, Manfred: Strassenkinder und wir: Fragen zur gesellschaftlichen und individuellen Verantwortung. Előadás a Die „Krankengesellschaft”: Das Problem der Strassenkinder in Lateinamerika című KAAD-szemináriumon. Lingen, 2004.03.29.
- ³⁵ Spanyolul ez a két elnevezés: niños en la calle és niños de la calle. Nicoló 51–55. oldalak
- ³⁶ Liebel
- ³⁷ Ha csak részletként, de megjelenik egy leány utcagyerek már Charlie Chaplin (1936) *Modern idők* című filmjében az „új” városi problémák, vagyis a munkanélküliség, a sztrájkok, a városi számkivetettség világában. Első egész estés játékfilmje, *A kölyök* (1921) pedig a szülő és gyermek szoros összetartozását mutatja be a szegénység és gazdagság közötti különbségekkel a háttérben.
- ³⁸ Csupán a moszkvai Leningrádi pályaudvaron kb. 30 000 hajléktalan gyermek él. Lásd *A Leningrádi pályaudvar gyermekei*. Lengyel dokumentumfilm. Duna Televízió 2008.08.30. 21:50–22:30.
- ³⁹ Ennek a globalitásnak a példáját adta számomra a Duna Televízió azzal, hogy a magukra hagyott gyerekek világnapján, 2008.08.30-án a témának szentelt műsoraiban lengyel dokumentumfilm keretében informált az oroszországi utcagyerekek életéről, majd amerikai–mexikói koprodukciós játékfilmben az utcagyerekké válás egyik Macedóniában játszódó, mai példáját mutatta be.
- ⁴⁰ GRANT, JAMES: *Ajuste con rostro humano*. 1986, UNICEF. Nicoló 46.
- ⁴¹ Az 1924. évi Genfi Nyilatkozat, A Gyermekek Jogairól szóló Nyilatkozat 1959, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (különösen ennek 23. és 24. cikke), a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (különösen ennek 10. cikke) mint a gyermekek jólétével foglalkozó szakosított intézmények és nemzetközi szervezetek alapszabályai és idevágó okmányai.

- ⁴² „A következő harminc esztendő során évente várható mintegy 78–100 új földlakó közül kb. 50 Ázsiában /19 Indiában, 15 Kínában/, 20 a Szaharától délre eső Afrikában, 11 Latin-Amerikában, 8 a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, 6 a fejlett országokban és 5 a volt szocialista országokban jön világra.” A statisztikai adatokat és a következő harminc évre vonatkozó kalkulációt lásd: Simai Mihály: A XXI. század új kihívásai és a gyermekek jövője. www.unicef.hu/simaicikk.jsp
- ⁴³ oktatas.mconet.hu/index.php
- ⁴⁴ Utcagyerekeket befogadva kezdte meg gyermekmentő munkáját Bőjte Csaba ferences szerzetes 1992-ben Déván, hogy aztán tevékenysége elsősorban, ám nem kizárólagosan az erdélyi nehéz sorsú, gyakran árva gyermekek és fiatalok felkarolására irányuljon. BŐJTE CSABA: *Hiszek a szeretet végső győzelmében!* Budapest, 2005, Szt. Gellért Kiadó.; BŐJTE CSABA: *Kevesebb pátoszt és több áldozatot!* Budapest, 2006, Szt. Gellért Kiadó.; Munkájáról készült filmek: Csillagösvény 1. (Dextramedia – 2004.), Utazások egy szerzetessel (2005.) Csillagösvény 2. (Dextramedia – 2006.)
- ⁴⁵ Az emelkedő tendenciát több forrás is megerősíti, pl. Martino, Renato: Irányelvek az úton lévők, utcán élők pasztorációjához. Sajtótájékoztató. Vatikán, 2007.06.19. Új Ember, 2007.07.01. LXIII. évf. 26. Az utcagyerekek száma Manilában 1995-ben több mint százezerrel nőtt, és azóta is gyarapszik. ZIMMERMANN, SUSAN: A világ gyermekei. In *Eszmélet*. www.freeweb.hu/eszmelet/49/zimmermann49.html
- ⁴⁶ Az ugandai konfliktusokról nyújt részletes elemzést lásd MOLNÁR GÁBOR: *Észak-Uganda háborúi a dekolonizáció után. Az elfeledett háború*. Szeged (kézirat).
- ⁴⁷ LIEBEL, MANFRED: *¿Transformaciones sociales por las organizaciones de Niños Trabajadores? Experiencias desde Africa y América Latina*. Nemzetközi konferenciaelőadás „REPENSER L'ENFANCE – le défi des enfants travailleurs aux sciences sociales”. Paris, 2000.11.15–17. <http://www.tu-berlin.de/fak1/gsw/pronats> 11. oldal
- ⁴⁸ Szíria vonatkozásában lásd CSISZÁR ANITA: *A társas kapcsolatok jellemzői a szíriai arab muzulmánoknál*. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár.
- ⁴⁹ Kopátsy: i. m.
- ⁵⁰ Nicoló 43–45.
- ⁵¹ Javier de Nicoló 2007.11.06-án Bogotában adott interjúja. In: „Padre Piter” (dokumentumfilm). Rendező, operatőr: Kovács Lajos SJ. Az interjúkat készítette és fordította: Kovács Marian. Jezsuita Stúdió, 2008.
- ⁵² Az ENSZ tagállamok Koppenhágában ültek össze.
- ⁵³ Nicoló 52–55.
- ⁵⁴ Ezzel kapcsolatban lásd VICTOR GAVIRIA *Rodrigo D. No futuro* című filmjét. Kolumbia, 1990, amely a medellíni comunákról és bérgyilkosokról szól.
- ⁵⁵ SALAZAR, ALONSO: *No nacimos pa' semilla*. 1990, CINEP.; Pascual Serrano: *Sicarios en Medellín. Conviviendo con la muerte*. www.pascualserrano.net/antes%202000/15-11-96sicarios-medellin.htm
- ⁵⁶ P. Mustó Péter Bogotában végzett 12 éves szociális tevékenységéről készített filmet 2007-2008-ban a Jezsuita Stúdió. „Padre Piter” címmel. Lásd még MUSTÓ PÉTER: *Remény és kétség között Bogotá utcáin*. Szeged, 2008, Longinus.
- ⁵⁷ MOLNÁR GÁBOR: Magyar hősök Latin-Amerikában a XX. században (1936–1997 között). *Egyháztörténeti vázlatok*, 2005. 217–241.
- ⁵⁸ A nemzetközi mozgalomról lásd magyarul P. SALERNO, GIOVANNI S.P.T.M.: *Isten küldetésében az Andok hegyei között*. 2007.
- ⁵⁹ A magyarországi mozgalom rendszeres kiadványának utolsó száma: *A harmadik Világ Szegényeinek Szolgái* XV. évf. 2. szám. 2008. szeptember.
- ⁶⁰ MOLNÁR GÁBOR: *Magyarország – kapitalista gazdasági modellek*. 2007. <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=1577&articleID=7025&tag=articlist&iid=1>